

УДК 947.083«1903/1911»

С.А. Талмачова,

кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры славянскай гісторыі і метадалогіі гістарычнай навукі БДПУ

РАСПАЎСЮДЖАННЕ ЗЕМСКАЙ РЭФОРМЫ Ў ЗАХОДНІХ ГУБЕРНЯХ РАСІЙСКОЙ ІМПЕРЫІ (1903-1911 гг.)

Земская рэформа пачала рэалізавацца ў Расійскай імперыі з 1864 г. Пры гэтым на заходнія губерні дзейнае новае закона не распаўсюджвалася. Асобныя аспекты правядзення земскай рэформы ў краі разглядаліся ў працах айчынных даследчыкаў (В.П. Слабажанін, В. Яноўская, М.М. Забаўскі, У.С. Пуцік і інш.), але ход абмеркавання мэтазгоднасці правядзення рэформы ў заходніх губернях ва ўрадавых колах і ў грамадскасці не знайшоў свайго поўнага і ўсебаковага асвятлення ў гістарычнай навуцы.

Пытанне аб распаўсюджванні земскай рэформы на заходнія губерні Расійскай імперыі неаднаразова паўставала ў другой палове XIX - пачатку XX ст., але адтэрміноўвалася па палітычных меркаваннях урада. Улада лічыла немэтазгодным і небяспечным уводзіць у краі выбарныя мясцовыя ўстановы самакіравання, мяркуючы, што пераважаць ў іх будзе нелаяльнае да ўрада дваранства «польскага» паходжання. Новыя эканамічныя і палітычныя абставіны ў імперыі і ў свеце паказалі неабходнасць рэарганізацыі справы ў вёсцы. Таму 21 студзеня 1902 г. урад абвясціў аб стварэнні Асобай нарады аб патрэбах сельскагаспадарчай прамысловасці [1]. Гэта выклікала паўсюдны грамадскі рэзананс. Ствараліся мясцовыя нарады, якія адказвалі на пытанні праграмы, распрацаванай урадам, выказвалі свае думкі і меркаванні па многіх праблемах, выносілі прапановы. У прыватнасці, прадстаўнікамі Магілёўскага губернскага камітэта сцвярджалася: «Змяненне існуючага парадку загаданнем земскай гаспадаркай прызнаецца настолькі неабходным, што, на думку камітэта, усе мерапрыемствы ...могуць быць праведзены ў жыццё толькі пры ўмове ўвядзення ў Магілёўскай губерні земскай рэформы» [2, с. XVIII, XX]. Больш таго, Чавускі павятовы камітэт Магілёўскай губ. і

Полацкі камітэт Віцебскай губ. прызналі неабходнасць правядзення земскай рэформы ў поўным аб'ёме і стварэння «ўсесамоўнай дробнай земскай адзінкі», меншай за павет. Камітэты Мінскай губ. бачылі ў земстве «арганізацыю мясцовых грамадскіх сіл» і таксама выказваліся за земскую рэформу [2, с. 141; 3].

Усе высновы, да якіх прыходзілі члены мясцовых камітэтаў, былі абагульнены і прааналізаваны. Урад не мог ігнараваць такое аднадушнае памкненне. 2 красавіка 1903 г. Мікалай II падпісаў Палажэнне аб кіраванні земскай гаспадаркай у губернях Віленскай, Віцебскай, Валынскай, Гродзенскай, Кіеўскай, Ковенскай, Мінскай, Магілёўскай і Падольскай [4]. Аднак з 1903 г. яно пачало дзейнічаць толькі ў Віцебскай, Мінскай і Магілёўскай губернях, а ў Віленскай і Гродзенскай пакідалася ранейшае ўладкаванне.

У адпаведнасці з Палажэннем аб кіраванні земскай гаспадаркай пад кантролем міністра ўнутраных спраў ствараліся губернскія і павятовыя ўправы па справах земскай гаспадаркі. Кампетэнцыя гэтых органаў была такая ж, што і ў земстваў вышэйадзначаных губерняў: земскія павіннасці, утрыманне шляхоў зносін, пошты, тэлеграфных і тэлефонных ліній, лячэбных і вучэбных устаноў, страхаванне маёмасці і г. д.

Істотнае адрозненне ўстаноў па справах земскай гаспадаркі заключалася ў тым, што тут замест выбарнага губернскага і павятовага земскага сходаў і адпаведных упраў губернскія і павятовыя камітэты (распарадчыя органы) і земскія ўправы (выканаўчыя органы) ствараліся на падставе не выбараў, як у земскіх губернях, а прызначэння іх асабовага складу.

У губернскі камітэт уваходзілі старшыня (губернатар), губернскі прадвадзіцель дваранства, віцэ-губернатар, кіраўнік казённай палаты, начальнік упраўлення земляробства і дзяр-

жаўных маёмасцей, прадстаўнік павятовага ўдзельнага ведамства, павятовыя прадвадзіцелі дваранства, неадменны член губернскай па гарадскіх справах установы (ці губернскай па сялянскіх справах установы), старшыня і члены губернскай управы па справах земскай гаспадаркі і гарадскі галава губернскага горада. Акрамя таго, у склад губернскага камітэта па справах земскай гаспадаркі ўваходзілі ад двух да пяці земскіх гласных ад кожнага павета. Земскія гласныя і кандыдаты на іх прызначаліся на тры гады міністрам унутраных спраў са спісу, прадстаўленага яму губернатарам. Пры гэтым земскія гласныя маглі быць толькі асобы, якія пастаянна жылі ў павеце, валодалі ў ім не менш трох гадоў нерухомай ці гандлёва-прамысловай маёмасцю, з якой плацілі земскія падаткі.

Павятовы камітэт па справах земскай гаспадаркі складаўся са старшыні (павятовы прадвадзіцель дваранства), усіх земскіх начальнікаў і падатковых інспектараў павета, павятовага спраўніка, мясцовага прадстаўніка ведамства дзяржаўных маёмасцей, прадстаўніка ўдзельнага ведамства, інжынера па дарожнай частцы, гарадскога галавы губернскага ці павятовага горада ці гарадскога старасты павятовага горада, земскіх гласных ад павета, прызначаемых міністрам унутраных спраў са спісу кандыдатаў на гэту пасаду, а таксама неад'емных членаў павятовай управы па справах земскай гаспадаркі і з валасных старшын павета (у колькасці ад двух да пяці) па прызначэнні губернатара.

Пастановы губернскага камітэта спачатку ішлі на зацвярджэнне губернатару, а затым - міністру ўнутраных спраў. Губернатар мог прыпыніць выкананне пастановы камітэта, і справа ў такім выпадку вырашалася міністрам унутраных спраў. Рашэнні прымаліся простаю большасцю галасоў, а пры роўнай іх колькасці вырашальным быў голас старшыні. Міністр унутраных спраў сачыў за дзеяннямі губернскіх устаноў, кантралюючы журналы губернскіх камітэтаў па справах земскай гаспадаркі, дзе фіксаваліся пастановы пасяджэнняў і асабістыя меркаванні іх членаў [4]. Граф Г.І. Дорэр назваў палажэнне 1903 г. «тыповым узорам бюракратычнай установы, зборам чыноўнікаў, апранутых у адзенне земцаў» [5, с. 14]. Такім чынам, установы па справах земскай гаспадаркі былі пазбаўлены самастойнасці ў задавальненні нават мясцовых гаспадарчых патрэб і пастаўлены пад шчыльны кантроль адміністрацыі губерні і Міністэрства ўнутраных спраў.

У пачатку ХХ ст. у Расіі назіралася кансалідацыя земстваў у процістаянні з бескантрольнай бюракратыяй. Патрабаванні пераўтварэння ў дзяржаўным кіраванні, стварэння прадстаўнічых інстытутаў, пашырэння паўнамоцтваў

устаноў самакіравання выйшлі за межы земскіх сходаў і прагучалі з трыбуны агульназемскага форуму ў лістападзе 1904 г. У рэзалюцыю Лістападаўскага 1904 г. з'езда земскіх і гарадскіх дзеячаў увайшлі пажаданні, зафіксаваныя ў шматлікіх хадайніцтвах земстваў: вызваліць сельскае насельніцтва ад адміністрацыйнай апекі, зрабіць сялян роўнымі ў правах з астатнім насельніцтвам, пашырыць функцыі органаў самакіравання, заканадаўча забяспечыць іх устойлівасць і самастойнасць [6].

У адказ выйшаў указ ад 12 снежня 1904 г. «Аб прадвызначэннях да ўдасканалення дзяржаўнага парадку». Мікалай II адзначаў патрэбу ў пераўтварэннях у розных галінах грамадскага жыцця. У пункце 2 дакумента гаварылася аб неабходнасці даць земскім і гарадскім установам магчыма шырокі ўдзел і самастойнасць у адпаведнасці з заканадаўствам і заклікаць да ўдзелу ў гэтых установах прадстаўнікоў усяго мясцовага насельніцтва. Для рэалізацыі гэтых палажэнняў адзначалася і пажаданасць стварэння дробнай земскай адзінкі [7, с. 5].

У адпаведнасці з указам ад 12 снежня 1904 г. пачалася распрацоўка праектаў рэформ. Рэвалюцыйныя падзеі студзеня 1905 г. паскорылі гэты працэс. Прэм'ер-міністр С.Ю. Вітэ быў згодны ісці на кампраміс з грамадскімі дзеячамі. Новы старшыня Савета міністраў П.А. Сталыпін лічыў дапушчальным у пэўнай ступені пашырэнне кампетэнцыі земскіх устаноў, а таксама распаўсюджанне мясцовага самакіравання на заходнія губерні, удасканаленне земскай сістэмы. 18 лютага 1905 г. быў абвешчаны царскі рэскрыпт на імя міністра ўнутраных спраў А.Г. Булыгіна аб усталяванні Асобай нарады для распрацоўкі праекта дзяржаўных пераўтварэнняў. У гэтым рэчышчы пры Віленскім генерал-губернатары была сворана камісія па пытанні аб увядзенні земскіх устаноў у Віленскай, Ковенскай і Гродзенскай губернях.

27 верасня 1905 г. адбылося яе першае пасяджэнне. Камісія кіравалася распрацаванай Міністэрствам унутраных спраў праграмай. Самымі галоўнымі былі першыя два пытанні: «Ці пажадана ўвядзенне ў губернях Віленскай, Ковенскай і Гродзенскай земскіх устаноў па палажэнні 17 сакавіка 1903 г., ці ...пажадана распаўсюджанне на гэтыя губерні дзеючага ва ўнутраных губернях земскага палажэння ад 12 чэрвеня 1890 г.? Якія змены, у адпаведнасці з мясцовымі асаблівасцямі Паўночна-Заходняга краю, пажадана ўнесці ў дзеючае земскае палажэнне ў выпадку распаўсюджання яго на губерні названага краю?» [5, с. 10].

Члены камісіі адзначылі, што спроба стварэння ўстаноў па кіраванні земскай гаспадаркай у 1903 г. была няўдалай і не адпавядала самой ідэі самакіравання, а губерні краю зна-

ходзіліся пад шчыльным наглядом адміністрацыі, не знаёмай з мясцовымі асаблівасцямі [5, с. 12]. Докладчыкі выступалі за земствы, заснаваныя на прынцыпе саслоўнага раўнапраўя, з шырокай самастойнасцю - за земствы, якія б карысталіся выканаўчай уладай і з дробнай земскай усесаслоўнай адзінкай. Адзначалася, што ні Палажэнне 1864 г., ні 1890 г., ні тым больш 1903 г. не адпавядала тагачасным умовам развіцця губерняў. Пры гэтым гаварылася аб неабходнасці ўлічваць асаблівасці Паўночна-Заходняга краю, сярод якіх былі «племянная і веравызнальная разнароднасць насельніцтва, існаванне некалькіх моў, розніца ў звычаях і культуры нараўне з індывідуальным сялянскім землеўладаннем» [5, с. 12-13].

Камісія прыйшла да высновы аб немагчымасці ўвядзення ў губернях Віленскай, Ковенскай і Гродзенскай земскага Палажэння 1903 г., прызнала непажаданым і ўвядзенне Палажэння 1890 г. без змяненняў, палічыла неабходным больш хуткае ўвядзенне ў названых губернях земскіх устаноў у адпаведнасці «з мясцовымі асаблівасцямі краю» [5, с. 15]. Такім чынам, прапановы камісіі аб земскай рэформе ў заходніх губернях істотна адрозніваліся ад Палажэння 1890 г., на падставе якога дзейнічалі земствы ва ўнутраных губернях.

Увогуле камісія стаяла на пазіцыях абароны гаспадарчых інтарэсаў усяго насельніцтва, якое пражывала на тэрыторыі Заходняга краю, незалежна ад саслоўя і веравызнання. На пасяджэннях абмяркоўвалася і ўсталяванне пэмэраў маёмаснага цэнзу для выбараў у земства і межы паўнамоцтваў земстваў у гаспадарча-эканамічным уладкаванні школьнай, медыцынскай, ветэрынарнай, харчовай спраў, магчымасць прадстаўніцтва ў земстве яўрэяў і хрысціянскіх святароў і г. д. Аднак меркаванні, якія выказвалі члены камісіі, не адпавядалі ўрадавым уяўленням аб земстве. Акрамя таго, такі апазіцыйны настрой дваранства заходніх губерняў яшчэ раз пераканаў уладу ў адтэрміноўцы правядзення земскай рэформы ў краі.

Урад у 1906 г. распрацаваў свой законапраект аб земскім самакіраванні ў Заходнім краі, але ён так і не быў рэалізаваны. Як і раней, улада баялася, што перавагу ў земстве набудуць асобы «польскага паходжання». Аднак нельга спрощваць урадавую пазіцыю. Сітуацыя ўскладнялася і актыўнай дзейнасцю земскіх з'ездаў. Яны патрабавалі змяненняў у земскім заканадаўстве. З 10 па 15 чэрвеня 1907 г. у Маскве адбыўся Усерасійскі з'езд земскіх дзеячаў, на якім абмяркоўваўся законапраект аб валасным кіраванні [8]. Пры гэтым шматлікія з'езды памешчыкаў, «правая» прэса патрабавалі ўзмацнення барацьбы з «сепаратызмам» у Заходнім краі. Яны прапаноўвалі ідэю аб ства-

рэнні ў заходніх губернях земстваў, якія выбіраліся «нацыянальнымі» курыямі, пры ўмове забеспячэння перавагі «рускай» курыі [9, с. 164-165].

У 1909 г. урад зноў прыступіў да распрацоўкі праекта аб заходніх земствах, які атрымаў назву «Аб выкарыстанні "Палажэння аб земскіх установах ад 12 чэрвеня 1890 г." да губерняў Віцебскай, Валынскай, Кіеўскай, Мінскай, Магілёўскай, Падольскай».

У Савеце па справах мясцовай гаспадаркі Міністэрства ўнутраных спраў была створана нарада для абмеркавання праекта закона. Яе пасяджэнні адбыліся 6-14 кастрычніка 1909 г. На агульным пасяджэнні Міністр унутраных спраў П.А. Сталыпін падкрэсліў: «Земскія ўстановы - установы не палітычныя, а гаспадарчыя; правільнасць і паспяховасць іх дзеянняў абумоўліваецца ўдзелам у іх усіх элементаў насельніцтва, зацікаўленых у правільным эканамічным жыцці краю... Гаспадарчыя інтарэсы больш глыбока пранікаюць у народ, чым нават інтарэсы палітычныя...» [10, с. 2-3]. Складанасць праблемы, на думку Міністэрства, заключалася ў небяспецы «прадастаўлення вольнага спаборніцтва народнасці рускай і народнасцей іншых, дзе першая пераважае па колькасці, а іншыя эканамічна» [10, с. 3]. П.А. Сталыпін прасіў членаў Савета ўнесці ў праект «мінімальныя патрабаванні» для забеспячэння перавагі рускай улады [10, с. 3-4].

Затым законапраект абмяркоўваўся на пасяджэннях Дзяржаўнай думы. Ён грунтаваўся на Палажэнні 1890 г., у якое былі ўнесены істотныя змены. Замест саслоўных курый (сялянскай і памешчыцкай) уведзіліся курыі нацыянальныя - «руская» і «польская». У «рускую» ўключалася праваслаўнае беларускае насельніцтва, а ў «польскую» - каталіцае. Для забеспячэння перавагі ў земстве за рускімі памешчыкамі пры размеркаванні выбаршчыкаў бралася сярэдняе арыфметычнае колькасці «рускага» і «польскага» насельніцтва і кошт іх нерухомай маёмасці (у працэнтах) [11]. У Віленскай, Гродзенскай і Ковенскай губернях не толькі дваранства, але і сялянства былі пераважна каталікамі. Пры такой сістэме падліку ўсё роўна пераважала б «польская» курыя. З гэтай прычыны земствы ў названых губернях не ўводзіліся [13, с. 115].

Законапраект аб заходнім земстве быў разлічаны на збліжэнне заможных беларускіх і ўкраінскіх сялян з рускімі памешчыкамі. Разам з тым, урад не адмаўляўся і ад апоры на польскіх землеўладальнікаў і забяспечваў ім даволі высокае прадстаўніцтва ў земствах, а ў «польскай» курыі - поўную перавагу над сялянамі. Напалову быў зменшаны выбарчы цэнз - з 15 тыс. да 7,5 тыс. руб. вартасці нерухомай маёмасці.

На гэтым настойваў П.А. Сталыпін, які лічыў, што зніжэнне цэнзу «паўплывае на згуртаванне масы сярэднезаможных, але культурных рускіх уласнікаў» [11; 13, с. 116-117].

Законапраект П.А. Сталыпіна быў прыняты Думай з нязначнымі папраўкамі. Аднак Дзяржаўны савет 4 сакавіка 1911 г. 92 галасамі супраць 68 адхіліў яго [13, с. 119]. П.А. Сталыпін падаў у адстаўку, але Мікалай II яе не прыняў. Дзяржаўны савет і Дзяржаўная дума былі распущаны на тры дні, а закон аб заходнім земстве праведзены на падставе 87-га артыкула Асноўных законаў [13, с. 120].

14 сакавіка 1911 г. быў прыняты ўказ аб распаўсюджанні дзеяння Палажэння аб земскіх установах на Віцебскую, Валынскую, Кіеўскую, Мінскую, Магілёўскую і Падольскую губерні. Такім чынам, у трох беларускіх губернях ўвядзіліся земскія ўстановы па ўзоры 1890 г., але з некаторымі змяненнямі і дапаўненнямі. Выбарныя земствы ўвядзіліся толькі ў тых губернях, дзе з 1903 г. дзейнічала «Палажэнне аб земскай гаспадарцы» [11, с. 3].

Для выбарнага губернскіх земскіх гласных павятовыя земскія сходы падзяляўся на два аддзяленні - для асоб «рускага» і «польскага» паходжання. Павятовыя гласныя ў кожным павеце абіраліся на адным земскім выбарчым сходзе і двух земскіх выбарчых з'ездах (па маёмаснай прыкмеце). У кожным павеце яны падзяляліся яшчэ на два аддзелы ў залежнасці ад нацыянальнасці.

Правам удзелу ў выбарчых з'ездах карысталіся мужчыны з 25-гадовага ўзросту, якія на працягу не менш аднаго года ў межах павета валодалі адпаведнай маёмасцю. Жанчыны ўдзельнічалі ў земскім выбарчым з'ездзе праз упаўнаважаных. Прадстаўніцтва ад сялян у павятовым земскім сходзе магло складаць не больш 1/3 часткі ўсіх гласных. У губернскае земства ад кожнага павета выбіраўся не менш чым адзін прадстаўнік ад сялян. Кандыдаты ў гласныя ад сялянскіх таварыстваў выбіраліся валаснымі сходамі па два ад кожнага сходу. Склад земскіх упраў выбіраўся такім чынам, каб большасць галасоў належала асобам рускага паходжання. Такім чынам, Закон аб заходнім земстве быў накіраваны на абарону інтарэсаў «рускага» землеўладання і супраць «польскіх» памешчыкаў. У функцыянальных адносінах земскія ўстановы, створаныя ў заходніх губернях паводле ўказа ад 14 сакавіка 1911 г., не адрозніваліся ад земстваў цэнтральных губерняў Расіі.

Першыя земскія выбары ў Магілёўскай губ. далі вынікі, якія меркаваліся ўрадам. У лік 306 павятовых гласных (без прадстаўнікоў дзяржаўных устаноў) увайшлі 168 дваран і чыноўнікаў, 14 ганаровых грамадзян і купцоў, 17 мяшчан і 107 сялян [12].

Такім чынам, грамадскі рэзананс, выкліканы абмеркаваннем пытанняў створанай у 1902 г. Асобай нарады аб патрэбах сельскагаспадарчай прамысловасці, паказаў неабходнасць пераўтварэння ў краі. У такіх умовах урад вымушаны быў увесці ў 1903 г. у Мінскай, Віцебскай і Магілёўскай губернях значна ўрэзаны варыянт земскай рэформы - Палажэнне аб кіраванні земскай гаспадаркай. Склад земскіх упраў быў не выбарным, а прызначаўся губернатарам. Па сутнасці, гэта быў яшчэ адзін бюракратычны орган улады. Галоўнай мэтай новага ўладкавання мясцовага «самакіравання» з'яўлялася ўмацаванне адміністрацыйных органаў, перш за ўсё, губернатара. Але нават у такім варыянце на Гродзенскую і Віленскую губ. рэформа не распаўсюджвалася. У перыяд сталыпінскай мадэрнізацыі адносіны ўлады да земстваў змяніліся. Першая рэвалюцыя падштурхнула ўрад да пераўтварэння ў дзяржаве. Дыскусіі ў Дзяржаўнай думе, а таксама стаўка на заможнае праваслаўнае «рускае» сялянства прывялі да ўвядзення ў 1911 г. закона аб заходнім земстве. У Віцебскай, Мінскай і Магілёўскай губ. ствараліся бессаслоўныя земствы, але з нацыянальнымі курыямі. У Гродзенскай і Віленскай губ. па палітычных меркаваннях пакідалася ранейшае ўладкаванне.

Літаратура і крыніцы

1. Правительственный вестник. - 1902. - № 20. - 24 янв.
2. Труды местных комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности. - Т. XXII. Могилёвская губерния. - СПб.: Государственная типография, 1903. - 167 с.
3. Труды местных комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности. - Вып. V. Витебская губерния. - СПб.: Тип. В. Киршбаума, 1903. - С. 397; Т. XXI. Минская губерния. - СПб.: Тип. И. Гольдберга, 1903. - С. 203-204.
4. Высочайше утвержденное 2 апреля 1903 г. Положение об управлении земским хозяйством в губерниях Виленской, Витебской, Волынской, Гродненской, Киевской, Ковенской, Минской, Могилевской и Подольской // ПСЗРИ. - Собр. 3-е. - Т. 23. - Отд. 1. - № 22757.
5. Журналы заседаний Комиссии при Виленском Генерал-губернаторе 1905 года «О введении земства в Виленской, Ковенской и Гродненской губерниях». - СПб.: Тип. А. Смоленского, 1913. - 48 с.
6. Королева, Н.Г. Революция 1905-1907 годов и политическая деятельность земств / Н.Г. Королева // Земское самоуправление в России, 1864-1918. В 2 кн. / отв. ред. Н.Г. Королева; Ин-т рос. истории РАН. - Кн. 2. 1905-1918. - М.: Наука, 2005. - С. 14.
7. Именной Высочайший Указ Правительствующему Сенату о предначертаниях к усовершенствованию государственного порядка // Журналы Комитета Министров по исполнению указа 12 декабря 1904 г. / Издание Канцелярии Комитета Министров. - СПб.: Государственная типография, 1905. - С. 5.
8. Журналы и постановления Всероссийского съезда земских деятелей в Москве с 10 по 15 июня 1907 г. - М.: Городская типография, 1907. - 127 с.
9. Забайскі, М.М. Расійская Дзяржаўная дума ў лёсах Беларусі (1906-1917 гг.): манаграфія / М.М. Забайскі. - Мінск: БДПУ, 2008. - С. 164-165.
10. Журналы Совета по делам местного хозяйства по вопросу о введении земских учреждений в Западных губерниях: [Заседания]: Приложения. - Б. м., Б. г. [№ 1-5. Засе-

дания 6-14 октября 1909 г. - Разд. паг.] - Заседание № 1. - 6 октября 1909 г. - С. 2-3.

11. Именной Высочайший указ 14 марта 1911 г. о распространении действия Положения о Земских Учреждениях на Витебскую, Волынскую, Киевскую, Минскую, Могилевскую и Подольскую губернии // Свод законов Российской империи. - Т. 2. Положение о губернских и уездных учреждениях. Изд-е 1915 г. - СПб.: Гос. Тип-я, 1915. - С. 165.
12. Документы и материалы по истории Белоруссии. - Т. 3. 1900-1917 гг. / под ред. В.Н. Перцева и др. - Минск: Изд-во Академии Наук БССР, 1953. - С. 762-763.
13. Забаўскі, М.М. Расійская Дзяржаўная дума ў грамадска-палітычным жыцці Беларусі (1906-1917 гг.) / М.М. Забаўскі. - Мінск: БДПУ, 1999. - 212 с.

Summary

The political reasons for the delay «zemstvo reform» in the North-Western land is being analyzed in the article. Positions different society circles toward the spread of «zemstvo» in 1903-1911 is shown. The evolution of the government position on the above-mentioned problem is being analyzed. The Statute about «zemstvo» economy (1903) and the Decree («Ukase») (March, 14th 1911) of the operation of the Statute about «zemstvo» institutions in Belarusian provinces are studied in the article.

Паступіў у рэдакцыю 19.05.2010 г.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ